

ในปฐมลกคุณภักทียสูตรระบุว่า บุคคลหลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวงทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ ไม่หลงเข้าใจว่า นี่เป็นของเรา นี่เป็นตัวเรา มีจิตหลุดพ้นได้เด็ดขาดอย่างนี้ ชื่อว่าข้ามพ้นโอฆะ ที่ตนยังไม่เคยข้ามได้ ไม่ต้องมีภพใหม่อีก^๑ ขณะที่ในโอฆสูตรกลับมีพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอฆะ ทั้ง ๔ ประการนี้^๒

ขณะที่ในเขมาเถรีปทานมีประเด็นแตกต่างจากพระสูตรอื่น กล่าวคือ พระสูตรนี้ระบุว่า พระเขมาเถรีบวชมาแล้ว ๗ เดือน เห็นประทีปสว่างขึ้นและดับไป จึงมีใจสลด มีความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง ฉลาดในปัจจัยการ ข้ามพ้นโอฆะ แล้วก็ได้บรรลุอรหัตตผล^๓ แสดงให้เห็นว่าการก้าวล่วงโอฆะในพระสูตรนี้ เน้นไปที่ความฉลาดในปัจจัยการ

นอกจากนั้นยังมีประเด็นเรื่องการจำแนกประเภทโอฆะเป็น ๔ บ้าง ๕ บ้าง ๖ บ้าง มีจุดประสงค์อย่างไร แม้วิธีการในการก้าวข้ามโอฆะก็เช่นเดียวกัน มีจุดประสงค์ หรือมีความแตกต่างในเชิงปฏิบัติในด้านบุคคล จริต บารมีหรือไม่อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น ในที่บางแห่ง โอฆะทำไมท่านเรียกว่า โอฆะ จะเกี่ยวข้องกับ บุคคล สถานที่ และท้องถิ่นในสมัยนั้น ที่ใช้ภาษาแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร ล้วนเป็นประเด็นที่ชวนวิเคราะห์ทั้งสิ้น

จากเนื้อหาที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นเหตุให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการข้ามโอฆะ ในพระสูตรตันตปิฎก เพื่อจะทำให้ทราบหลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะ ทราบประเภทของโอฆะ เพื่อจะเป็นประโยชน์และเกื้อกูลกับผู้ที่สนใจต่อไป และสำหรับหลักธรรมที่ใช้ข้ามโอฆะนั้นผู้วิจัยจะเลือกวิเคราะห์เฉพาะหลักธรรมที่น่าสนใจและหลักธรรมที่เป็นปรัญญาธรรมที่ยังไม่ชัดเจน หรือยังคลุมเคลืออยู่เท่านั้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาหลักคำสอนโอฆะในสูตรตันตปิฎก
๒. เพื่อวิเคราะห์การข้ามโอฆะในสูตรตันตปิฎก

๑.๓ ขอบเขตของการศึกษา

๑.๓.๑ ด้านเอกสาร พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๙-๓๓

๑.๓.๒ ด้านเนื้อหา ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ความหมาย ประเภทของโอฆะ และโอฆะที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

^๑ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๓๑๐.

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๒/๑๐๑.

^๓ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗๓/๔๓๗.

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. ในพระสูตรต้นปิฎกกล่าวถึงโอฆะไว้อย่างไรมีที่พระสูตรบ้าง
๒. เมื่อรวบรวมพระสูตรแล้วจัดหมวดหมู่โอฆะได้กี่ประเภท
๓. โอฆะแต่ละพระสูตรใช้หลักธรรมอะไรบ้างในการข้าม

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑. โอฆะ หมายถึง กิเลสดูจนน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศหมายถึง ห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้ยากหมายถึง ห้วงน้ำคือกิเลส
๒. การข้ามโอฆะ หมายถึง หลักคำสอน ที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวិเคราะห์หลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะนี้ ถือเป็นงานวิจัยที่ยังใหม่อยู่ ยังไม่เคยมีใครศึกษาเรื่องนี้มาก่อน ถึงอย่างไรก็ตาม ก็ยังพอมีคัมภีร์ หนังสือและงานวิจัยที่พอจะเทียบเคียงได้ ซึ่งผู้วิจัยประมวลนำมาทบทวนเพื่อให้เห็นความเกี่ยวข้องในการใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับศึกษาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

พระพุทธโฆสเถระ คัมภีร์วิสุทธิมรรค “สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล และเรียบเรียง กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๘. ปริจเฉทที่ ๒๒ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ กล่าวถึงมรรคมีโพธิปักขิยธรรม ๓๗ บริบูรณ์ หมายถึงความบริบูรณ์ของโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย ๓๗ ประการ^๔ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ และการละธรรมทั้งหลายด้วยมรรคญาณ การละสังโยชน์ ๑๐ ด้วยมรรคญาณ (ญาณ ๔)^๕ สังโยชน์ ๑๐ คือ

๑. รูปราคะ ความกำหนัดยินดีในรูปธรรม
๒. อรูปราคะ ความกำหนัดยินดีในรูปธรรม
๓. มานะ ความถือตัว
๔. อุทธัจจะ ความคิดฟุ้งซ่าน
๕. อวิชชา ความไม่รู้ (สังโยชน์ ๕ นี้จัดเป็นสังโยชน์เบื้องสูง)
๖. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่ามีอัตตา (ตัวตน)

^๔ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๔๙.

๗. วิจิติจนา ความสงสัย

๘. สิ้นชีพตปราสาท ความยึดถือศีลและวัตร (ในทางมกาย)

๙. กามราคะ ความกำหนัดในกามารมณ์

๑๐. ปฏิฆะ ความขัดเคือง (สังโยชน์ ๕ นี้จัดเป็นสังโยชน์เบื้องต้น)^๖

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) **พุทธธรรม** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘. พุทธธรรมเป็นหนังสืออธิบายหลักธรรม กฎธรรมชาติดูคุณค่าสำหรับชีวิต พุทธธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ สัจธรรมส่วนหนึ่ง กับ จริยธรรมส่วนหนึ่ง สัจธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะ และฝ่ายจริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด” บทที่ ๑๖ กล่าวถึง มัชฌิมาปฏิปทา หลักธรรมประพฤติปฏิบัติ และกระบวนการธรรมแห่งความดับทุกข์ของอริยมรรคองค์ ๘ บทที่ ๖ ว่าด้วยเรื่อง วิชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพาน ประโยชน์สูงสุดที่จะได้รับจากชีวิตนี้ และกระบวนการดับทุกข์ หรือ ปฏิจสมุปบาทนิโรธวาร หรือกระบวนการที่ทำให้เกิดทุกข์ และกระบวนการที่ทำให้ทุกข์ดับ บทที่ ๑๐ สรุปเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน จุดหมายสูงสุดของชีวิต เป็นจุดหมายที่ทุกคนเข้าถึงได้ในชาตินี้ ไม่จำกัดชั้นวรรณะ เชื้อชาติ แต่อย่างใด เป็นสภาวะที่มนุษย์สามารถประจักษ์แจ้งได้ในชีวิตปัจจุบันนี้เอง”

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) **ตัวกู - ของกู** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕. เป็นหนังสืออธิบายแก่นของพระพุทธศาสนา ตามแนวทางของท่านพุทธทาสภิกขุ บทที่ ๓๒ หลักของการดับ ตัวกู ของกู วิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับความดับไม่เหลือแห่ง ตัวกู ของกู นั้นได้แก่สิ่งที่เรียกกันสั้น ๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทาง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พรหมจรรย์ แต่ที่เก่าแก่ที่สุดเรียกว่า ธรรม ธรรมะเองนั้นแหละเป็นตัวทาง หรือสิ่งที่เป็ทางได้ แท้จริงนั่นเองคือ ธรรมะ ข้อนี้ทำให้กล่าวได้ว่า เห็นธรรมะ ก็คือ เห็นทาง และการบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง ก็คือการบรรลุถึงขั้นสูงสุดของธรรมะ ซึ่งเรียกว่าความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ หรือ พระนิพพาน หรืออะไรอื่นอีกหลายอย่างแล้วแต่จะเรียก ซึ่งในที่นี้เราเรียกว่า ความดับไม่เหลือแห่ง ตัวกู ของกู ดังนั้นวิธีปฏิบัติเพื่อความดับไม่เหลือแห่ง ตัวกู ของกู จึงได้แก่สิ่งที่เรียกว่าทางหรือเรียกว่า อริยมรรคประกอบด้วย^๗

^๖ พระพุทธโฆสเถร, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิมุตตยวราชมหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔๑.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐.

^๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗๑.

^๙ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **ตัวกู-ของกู ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๑-๒๒๒.

ดร. รุ่งเรือง ลิ้มชูปฏิภาณ กระบวนจิตและแบบจำลองมาตรฐานของชีวิต กล่าว
ว่า พระพุทธศาสนาสอนให้อย่ายึดติดในสิ่งต่าง ๆ แม้กระทั่งความรู้ที่ได้เล่าเรียนมา แต่ให้อาศัย
ความรู้จากการสังเกตและการเรียนรู้จากการปฏิบัติอบรมจิตตามความจริงเป็นสำคัญ กล่าวคือ
ความรู้ต่าง ๆ ในธรรมทั้งหลายเป็นเพียงหนทางที่จะเดินตาม ไม่ใช่เป้าหมาย เป้าหมายคือ การ
ปฏิบัติให้รู้แจ้งในธรรมชาติของจิต และเมื่อสามารถพัฒนาจิตให้มีสติสัมปชัญญะ ไม่ยึดติดใน
อารมณ์ จิตก็จะรับรู้แล้วปล่อยวาง จิตจึงเป็นประภัสสรตามธรรมชาติ สมดังพระพุทธองค์ที่ตรัส
สอนว่า อย่ายึดติดในธรรม อันเป็นแพที่ใช่ว่าข้ามฟาก เมื่อข้ามแม่น้ำเสร็จแล้ว ก็ต้องปล่อยละเสีย
ไม่ควรแบกแพในการเดินทาง^{๑๐}

ผศ.ดร. อภินิววัฒน์ โพธิ์सान กล่าวถึง บุคคลควรทำสมรรถภาพจิตของตนให้มีสมาริ
มันคง เข้มแข็ง รักษาสุขภาพจิตของตนไว้ให้ดี เพื่อให้จิตสั่งการกายให้แสดงพฤติกรรมออกมา
ในทางที่ดี นำปรารถนา สุขภาพจิตที่ดีสมบูรณ์สามารถวัดได้จากหลักเกณฑ์ดังนี้ (๑) มีจิต
เข้มแข็ง มีความสามารถควบคุมตนเองได้ ระลึกรู้เท่าทัน ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (๒) มีจิตรู้
ตนเองดี ไม่สำคัญตนเองผิดไปจากความเป็นจริง มีความพร้อมที่จะปรับปรุงตนเอง (๓) มีจิต
เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เข้าใจโลก และชีวิต ชอบทำความดีและเสียสละ (๔) มีจิตรู้และเข้าใจความเป็น
จริงที่เกิดขึ้นในชีวิตและสิ่งแวดล้อมดีตามความเป็นจริง ไม่หลงยึดมั่นในชีวิตและสิ่งแวดล้อม (๕)
มีจิตไม่สะสมความเครียดทางอารมณ์ รู้เท่าทันอารมณ์ และรู้จักปล่อยวาง^{๑๑}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระราชนรินทร์ วิจารณ์โท(ไชยเจริญ) การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรม สรุปความว่า
หลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง สังคม การปกครอง หลักคำสอนสำหรับบุคคลพึง
ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ หลักการคบมิตร หลักธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ และธรรมชาติ
แวดล้อม นอกจากนั้นยังมีหลักธรรมเพื่อพัฒนามนุษย์ให้ไปสู่ความหลุดพ้น โดยมีแนวทางการ
พัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขาที่พัฒนาคนทั้งด้านพฤติกรรม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และ
ปัญญา ซึ่งการพัฒนาต้องศึกษาทั้งเนื้อหา (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจ
กฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎของชีวิต อันจะนำไปสู่ สีลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา
เพื่อให้เกิดคุณภาพแห่งการพัฒนาอย่างแท้จริง เป็นการพัฒนาคูณสมบัติในตนให้สามารถ

^{๑๐} ดร. รุ่งเรือง ลิ้มชูปฏิภาณ. กระบวนจิตและแบบจำลองมาตรฐานของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชัม ชิสเท็ม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๑.

^{๑๑} ผศ.ดร. อภินิววัฒน์โพธิ์सान. สุขวิถี. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์,
๒๕๕๔), หน้า ๑๙๗.

ดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม ให้เกิดผลสร้างการมีชีวิตร่วมกับคนอื่นอย่างเป็นสุข พระพุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุด ในการพัฒนาชีวิตของมนุษย์เพื่อการพัฒนาจากความเป็นปุถุชนไปสู่ความเป็นอริยบุคคล มีความเป็นพระอรหันต์เป็นการพัฒนาดนชั้นสูงสุด^{๑๒}

พระมะลิน กิตติปาโล (แสงมัม) ความสำคัญของศรัทธาในพระพุทธศาสนา สรุปความว่าหลักธรรมที่เริ่มต้นด้วยศรัทธาและปัญญาคืออริยธรรม คือ ธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติเป็นอริยบุคคลมี ๔ อย่างคือ

๑. สทฺธาย ตรติ โหมิ คนข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา
๒. อปฺปมาเทน อนฺณวํ ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท
๓. วิริเยน ทฺกขมฺเจติ ล่วงทุกขได้ด้วยความเพียร
๔. ปญฺญาย ปริสุตฺตติ บริสุทธิได้ด้วยปัญญา^{๑๓}

พระมหาบุญกัณหา อภิบุญโญ (บุญศักดิ์) การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสมาธิในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค สรุปความว่า การทำสมาธิให้เข้าถึงอริยมรรคองค์ ๘ สมาธิก็คือ ขบวนการพัฒนาวิญญานให้มีรูปแบบที่สูงขึ้น อันจะเป็นหนทางสายเดียวที่จะได้บรรลุนิพพาน การเจริญสมาธิในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นการฝึกตนเอง และเป็นการเรียนรู้มีจุดมุ่งหมายเพื่อฝึกสมาธิที่ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ) ซึ่งเป็นยอดแห่งมรรคมรรคองค์ ๘ สัมมาสมาธิจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีความบริสุทธิ์แห่งศีล ความบริสุทธิ์แห่งศีลซึ่งเป็นพื้นฐาน ตามหลักพระพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มต้นเบื้องต้นที่จำเป็นอันจะนำไปสู่สมาธิ^{๑๔}

การฝึกตนเองจนถึงที่สุดย่อมสอดคล้องกับอริยมรรคมรรคองค์ ๘ ซึ่งนำบุคคลไปสู่ทางแห่งความหมดจด คือ วิสุทธิมรรค อันเป็นทางแห่งความหมดจดจากกิเลสและทางแห่งความหลุดพ้น คือ วิมุตติมรรค อันเป็นทางแห่งการพ้นทุกข์ ท่านพระพุทโธมาจารย์และท่านพระอุปัชฌายเถระมีวิธีการสอนเรื่องสมาธิที่แตกต่างกัน ความแตกต่างดังกล่าวเป็นเพียงวิธีการในขั้นเบื้องต้น ส่วนความเหมือนกันคือการฝึกจิตที่จะนำไปปฏิบัติไปสู่เนื้อแท้แห่งคำสอนของพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การชำระจิตให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสและความชั่วทั้งหลายเพื่อสร้าง

^{๑๒} พระราชนิพนธ์ วิจารณ์ (ไชยเจริญ), "การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรม", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖)

^{๑๓} พระมะลิน กิตติปาโล (แสงมัม), "ความสำคัญของศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐)

^{๑๔} พระมหาบุญกัณหา อภิบุญโญ (บุญศักดิ์), "การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสมาธิในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙)

พลังที่แท้จริงขึ้นเพื่อบรรลุถึงความรู้ที่สมบูรณ์บริบูรณ์ซึ่งเป็นวิธีที่จะพันทุกข์พันโศกไปเสีย นั่นคือความสิ้นสภาพ^{๑๕}

พระมหาสมพงษ์ สุขุมโล (สิงห์สุพรรณ) การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพุทธศาสนาเถรวาท วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สรุปความว่า เรื่องสังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิดนี้มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับปัญหาชีวิตของมนุษย์เราได้ทุกแง่ทุกมุม ทำให้ไม่ต้องหดหู่ กระสับกระส่ายน้อยใจในชะตา ชีวิตของตนเองและไม่ต้องคอยอิจฉาริษยาความสุขของผู้อื่น เพราะเราได้เห็นแจ้งแล้วว่า ความทุกข์และความรุ่งเรืองตลอดถึงความล้มเหลวในชีวิตของแต่ละคนนั้นล้วนแต่เป็นผลรวมแห่งกรรมของตนหรือกรรมแห่งหมู่คณะของตนทั้งสิ้น

ตามทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว สังสารวัฏนับเป็นสิ่งหนึ่งที่น่าจะช่วยให้บุคคลมองชีวิตในสายยาว ไม่มองในสายสั้นเพียงเพื่อความสุขความสมปรารถนาทันเฉพาะในปัจจุบันโดยไม่คำนึงถึงทุกข์โศกอันจะมีมาในชาติหน้า ช่วยให้อดทนได้สามารถประคับประคองใจให้สงบอยู่ได้แม้ในยามทุกข์ ดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญา ความรู้สึกและสภาพชีวิตเช่นนี้ ย่อมช่วยให้สังคมสงบสุขปราศจากการเบียดเบียนกัน ก็การเบียดเบียนประหัดประหารล้างผลาญกันทั้งโดยตรงและโดยอ้อมมิใช่หรือที่เป็นอุปสรรคถ่วงที่สำคัญต่อการพัฒนาชีวิต^{๑๖}

พระครูสังฆรักษ์ประนอม จตฺตมโล (กลักย้อม) ศึกษาเปรียบเทียบความโกรธและวิธีระงับความโกรธในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับคริสต์ศาสนา วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สรุปความว่า เรื่องความโกรธและวิธีระงับความโกรธในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความโกรธ หรือกิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความอาฆาต ความพยาบาท คิดประทุษร้าย ย่อมก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่นด้วย อันมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายใน คือ (๑) อวิชชา (๒) อกุศลมูล (๓) อโยนิโสมนสิการ และจากปัจจัยภายนอก คือ อาฆาตวัตถุ ซึ่งมีวิธีระงับอยู่ ๕ ประการ คือ (๑) สมาธิ (๒) ปัญญา (๓) สังขะ ชันติ ทมะ จาคะ (๔) มนสิการ (๕) พิจารณา (๕) มีสติรู้ตัว ผู้ที่สามารถระงับความโกรธได้ ย่อมมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ผู้เจริญเมตตา ย่อมมีจิตมั่นในความเมตตา ส่งผลให้ได้รับอานิสงส์ คือ หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย จิตตั้งมั่นได้เร็ว สิ้นหาสติ และสามารถพัฒนาจิตสูงขึ้นไปด้วยการเจริญสมาธิ การทำจิตให้ตั้งมั่นในระดับฌานต่างๆ มีปฐมฌาน เป็นต้น แล้วดำเนินไปถึงขั้นวิปัสสนา คือพิจารณาธรรม

^{๑๕} พระมหาบุญกัณฑ์ อภิบุญญโณ (บุญศักดิ์), "การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสมาธิในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙)

^{๑๖} พระมหาสมพงษ์ สุขุมโล (สิงห์สุพรรณ), "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพุทธศาสนาเถรวาท", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘)

ด้วยปัญญาเห็นความจริงของสังขารคือ ชันธ์ ๕ เป็นต้น มีใช้สัตว์บุคคลตัวตนอะไรทั้งสิ้นเห็นชัด ด้วยปัญญาจึงละโลภะ โทสะ โมหะ จนไปถึง (สมุจเฉตพหวน) เป็นการละกิเลสที่เด็ดขาด^{๑๗}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

เพื่อตอบปัญหาการวิจัยที่ต้องการทราบอยู่ ๒ ประเด็นคือ (๑) เพื่อศึกษาโอฆะในพระสูตรตันตปิฎก และ (๒) เพื่อวิเคราะห์ธรรมะที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะในพระสูตรตันตปิฎก

๑.๗.๑ สืบค้นโอฆะในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกตั้งแต่เล่มที่ ๙-๓๓

๑.๗.๒ สังเคราะห์ โอฆะในพระสูตรตันตปิฎก

๑.๗.๓ วิเคราะห์โอฆะในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกในประเด็นต่าง ๆ เช่น ความหมาย การจัดหมวดหมู่ หลักธรรมที่ใช้สำหรับการก้าวล่วงโอฆะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบความรู้เกี่ยวกับโอฆะในพระสูตรตันตปิฎก

๒. ทำให้ทราบหลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะในพระสูตรตันตปิฎก

^{๑๗} พระครูสังฆรักษ์ประนอม จตุตมโล (กลักย้อม), “ศึกษาเปรียบเทียบความโกรธและวิธีระงับความโกรธในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับคริสตศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).